

německý autor

Vize proroka Ezechiela

kolem 1610

Olej, dřevo; 111 × 103,5 cm

Strahovská obrazárna, inv. č. O 301

Expresivní obraz patřil dříve k méně známým dílům strahovské obrazárny. Pozornost mu poprvé byla věnována až po jeho restaurování při přípravě výstava o sběratelství Strahovského kláštera, uspořádané v Arcidiecézním muzeu v Olomouci roku 2014. Od loňského roku je součástí expozice Strahovské obrazárny.

V „Haupt-Catalogu“ Strahovské obrazárny z počátku 40. let 19. století je uvedeno, že malba byla zachráněna z jihlavského hřbitova, kde byla určena ke spálení. O záchranu a převoz desky z Jihlavy na Strahov se postaral opat, jihlavský rodák a zakladatel naší obrazárny Jeroným Josef Zeidler. K bližším okolnostem, tj. zejména k upřesnění, z které hřbitovní kaple obraz pochází, písemnosti mlčí.

Deska původně sloužila jako epitaf – v dolní části byl zřejmě zobrazen donátor (či donátoři) se svojí rodinou; tento pás byl druhotně odstraněn, čemuž odpovídá způsob seřiznutí desky dole i nezvyklý, takřka čtvercový formát malby. Původně mohla být rodina donátora zobrazena podobným způsobem jako např. na *Epitafu Marty Boleslavské z Kočice a jejích manželů s Vizí Ezechielovou* z roku 1610, jenž pochází ze hřbitovního kostela sv. Michala v Chrudimi. Na chrudimském epitafu, který namaloval Matouš Radouš, je portrétní skupina představena před „pódium“, na němž se odehrává jako na scéně vlastní náboženský výjev. Rovněž epitafní nápisy mohly být umístěny analogicky – ve vlysu a na predele. I když jihlavský epitaf měl svým objednavatelům zaručit věčnou památku, v tomto případě se tak nestalo – podobizny donátorů i všechny nápisy na ně upomínající byly nelítostně odstraněny a původní komemorativní funkce byla tímto způsobem odmítnuta; zbyl jen starozákonní výjev.

V Čechách a na Moravě se epitafů s touto ikonografií dochovalo poskromnu, kromě zmíněného příkladu uveďme *známý Epitaf ze Žebráku s Vizí Ezechielovou*, který namaloval Matthäus Gundelach kolem 1610, a to patrně pro členy rodiny Lobkowiczů. Častěji se s tímto námětem setkáváme ve Slezsku a v německých oblastech, volili jej jak katolíci, tak protestanté. Konfesi objednavatelů epitafu nelze dle námětu tedy určit. Z analů vyplývá, že na hřbitově u farního kostela sv. Jakuba se pohřbívali především Jihlavané; na hřbitově zřízeném roku 1559 kolem kaple sv. Ducha (původně kostel Nejsvětější Trojice) se pochovávali hlavně

obyvatelé předměstí a venkované, až do roku 1623 především luteráni. Založení tohoto druhého hřbitova si vyžádaly rozsáhlé morové epidemie, které kosily jihlavské obyvatelstvo ve velkém a kapacita původního hřbitova již pro oběti černé smrti nestačila. Rovněž hřbitov a kostel sv. Ducha připadly strahovským premonstrátům, někdejší epitaf mohl tedy pocházet i odtud.

Dle vidění Ezechielova (Ez 37,1-10) Hospodin v Údolí suchých kostí probudil k životu uschlé kosti. Hospodin proroka vyvedl do vprostřed pláně, jež byla plná kostí. Dal jim šlachy, pokryl je svaly, potáhl kůží a následně do nich vložil ducha. Jak ukazuje pohled na obraz, malíř se slov proroka věrně držel. Výjev umístil do širokého údolí, v jehož středu stojí Ezechiel, všude kolem něj ožívají mrtví různého věku. Dramatického, až makabrézního účinku tvůrce dosáhl i tím, že zemřelí jsou znázorněni v různých stádiích ožívání – pohybující kostry vmísil mezi budící se mrtvé, jež jsou již potaženi šlachami a kůží, a Hospodin, který shlíží z nebes, do nich vložil ducha. Na druhé straně oblohy letí dvě volavky, které zde patrně symbolizují vysvobozenou lidskou duši. Vizi Ezechielovu lze chápat i jako přebraz vzkříšení při Posledním soudu, které zde připomíná i kompoziční uspořádání dolní části výjevu s právě ožívajícími a vstávajícími mrtvými.

Protáhlé proporce postav, jejich pohyby i obličejové připomínají, že tvůrce epitafu byl obeznámen s manýristickým uměním. Na druhé straně, zejména ve srovnání se zmíněným *Epitafem ze Žebráku s Vízí Ezechielovou*, si vlastní kompozice uchovává ještě pozdně gotické dělení, jež se užívalo i v renesanci, do horizontálních pásů. Pro manýrismus typická dynamika s akcentem vertikál a diagonál zde chybí. Nabízí se možnost hledat autora desky mezi malíři, jež v Jihlavě pracovali. Zejména ve druhé polovině 16. století, ale i v prvních desetiletích 17. století zde vznikala řada pozoruhodných nástěnných maleb, např. na domě na nároží náměstí a Znojenské (dříve Brtnické) ulice. Koncept zde zahrnoval scény ze Starého a Nového zákona a většina polí byla provedena podle předloh od kreslíře a grafika Virgilia Solise st. (1514–1562), jenž působil v Norimberku. Mezi jihlavskou malířskou produkcí sledované doby nicméně bližší stylové analogie nenacházíme, tvůrce epitafu tak musíme hledat jinde. Dle našeho názoru slohové východisko neposkytuje ani pražské umění (a to ani dvorské ani městské), i když zejména v typech ženských postav poznáváme určité shodné rysy, které se objevují v dílech pražských dvorských umělců – např. u Bartholomea Sprangera, Daniela Fröschla. Tyto charakteristiky nás přivádějí k nizozemským grafikům druhé poloviny 16. století a počátku 17. věku, které reflektovaly obdobná stylová východiska, z nichž čerpaly i zmínění pražští rudolfinci.

Námětem *Ezechielovy vize* šířil list Jana Collaerta podle předlohy Maertena de Vos z doby kolem 1600 https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Nn-7-4-25 a z něj částečně čerpal také kreslíř Georg Pecham (Mnichov kolem 1568 – Mnichov 1604), který spolu se svou dílnou zpracoval téma hned několikrát <https://www.alamy.de/ezechiel-und-die-knochen-image8247293.html>. Podle jeho kresby pak vznikly grafické listy, které inspirovaly autora jihlavského epitafu, jak ukazují figurální skupiny vlevo i vpravo. Vlastní postava Ezechiela je naopak velmi blízká postavě Ezechiela na kresbě stejného námětu od Johanna Willingese (Oldenburg kolem 1560 – 1625 Lübeck), který pobýval po určitou dobu i v bavorské metropoli a patrně ovlivnil i Georga Pechama. Tvůrce jihlavského epitafu jihněmeckou uměleckou produkci tedy znal, ostatně na vybavení kostela sv. Jakuba se často podíleli i umělci ze sousedních německých oblastí (např. křtitelnici dodal roku 1599 norimberský zlatník Hans Hirtz). Slohové souvislosti malby tedy zapadají do konceptu výtvarné produkce na Jihlavsku. Zřejmě nejbližší má k našemu epitafu dílo se stejným námětem od flámského malíře Quentina Massyse (1465 Lovaň – 1530 Antverpy), jež se dnes nachází ve soukromé sbírce. <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/ezekiel-prophet-israel-old-testament>

NADĚJE NAVZDORY REALITĚ

Před sebou máme expresivní obraz vize proroka Ezechiela v údolí mrtvých kostí. Dříve patřil k méně známým dílům strahovské obrazárny. Pozornost mu poprvé byla věnována až po jeho restaurování při přípravě na výstavu o sběratelství Strahovského kláštera, uspořádané v Arcidiecézním muzeu v Olomouci roku 2014. Od loňského roku je součástí expozice Strahovské obrazárny. V „Haupt-Catalogu“ Strahovské obrazárny z počátku 40. let 19. století je uvedeno, že malba byla zachráněna z jihlavského hřbitova, kde byla určena ke spálení. O záchranu a převoz desky z Jihlavy na Strahov se postaral jihlavský rodák a zakladatel naší obrazárny opat Jeroným Josef Zeidler. Malíř umístil výjev do širokého údolí, v jehož středu stojí Ezechiel, všude kolem něj ožívají mrtví různého věku. Dramatického, až makabrézního účinku tvůrce dosáhl i tím, že zemřelí jsou znázorněni v různých stádiích ožívání – pohybující kostry vmísil mezi budící se mrtvé, kteří jsou již potaženi šlachami a kůží a do nichž již Hospodin, který shlíží z nebes, vložil ducha. Na druhé straně oblohy letí dvě volavky, které zde patrně symbolizují vysvobozenou lidskou duši. Protáhlé proporce postav, jejich pohyby i obličejové připomínají, že tvůrce epitafu byl obeznámen s manýristickým uměním. Na druhé straně si vlastní kompozice uchovává ještě pozdně gotické dělení, jež se užívalo i v renesanci. Autor zřejmě znal nizozemské grafiky 16. a 17. století a také jihněmeckou uměleckou produkci.

Kniha Ezechiel se svým zvláštním obsahem a barvitými obrazy vyniká mezi jinými prorockými knihami. Výraznosti jí dodává plejáda vizí a proroctví, které vešly do židovské a křesťanské eschatologie, mystiky a kultury. Ezechiel („Bůh upevní“, „Bůh dá sílu“) byl

knězem, žijícím v bouřlivé době, patřil k Judejcům deportovaným do Babylonu již v roce 597, byl tedy prvním prorokem, který působil výhradně v cizině.

Vzkříšení z beznaděje

Hospodinova ruka na mě spočinula, Hospodin mě v duchu vyvedl a přivedl do širokého údolí, které bylo plné kostí. Pak mi poručil jít kolem nich dokola – bylo jich totiž na širém poli velmi mnoho a byly už velmi vyschlé – a řekl mi: „Synu člověka, mohou tyto kosti ožít?“ Odpověděl jsem: „Pane, Hospodine, ty to víš!“ Pak mi pravil: „Prorokuj o těchto kostech! Řekneš jim: Suché kosti, slyšte Hospodinovo slovo! (Ez 37,1-4)

Text nechává otevřené, kde je to široké údolí „plné kostí“. Popisuje ho jako planinu plnou suchých kostí, a tedy jako místo hluboké hrůzy. Tím se vize stává otevřenou pro aktualizaci až do dnešních dnů (dnešní údolí smrti – bojiště, války, vyhlazování lidí, deportace, ničení životního prostředí, které vyhání lidí, ...) Mnohé životní okolnosti se podobají životu v této rovině smrti: vnitřně jako by byly mrtvé, prázdné, vyhořelé... Tato otevřenost výkladu umožňuje objevit ve vidění příslib Božího spásného, životodárného působení v každém údolí smrti pro celou budoucnost.

Kosti patří k nejvnitřnější části člověka, tvoří kostru jeho postavy. Lidé, kteří jsou jen kost a kůže, vykazují nedostatek a blízkost smrti. Kosti ležící kolem symbolizují mrtvé, kteří nebyli pohřbeni. Nejsou s rodinou, neexistuje pro ně místo vzpomínek. To znamená, že takový člověk je definitivně mrtvý, jeho život je zničený a zapomenutý. Lidské kosti ležící na otevřeném poli znamenaly to nejhorší, co se mohlo při smrti stát.

Tím, že Ezechiel ve vidění vidí, poznává a vnímá tyto kosti, je nucen vidět věci takové, jaké jsou. To je první krok k nářku a činu, který překonává ochromení.

To, co prorok vidí, to mu je potvrzeno:

Pak mi řekl: „Synu člověka, tyto kosti, to je celý Izraelův dům. Stále jen říkají: Ushly naše kosti, zhynula naše naděje, veta je po nás! (Ez 37,11) Příklad vzkříšení, který následuje, odpovídá na slova „jsme odříznuti“. „Být odříznut“ znamená být mrtvý a pohřbený (viz Iz 53,8-9). V Žalmech a Nárcích toto sloveso popisuje smrt uprostřed života; srov. například: „Voda mi přetekla přes hlavu, řekl jsem: jsem ztracen [lépe: jsem odříznut]. Tehdy jsem vzýval tvé jméno, Hospodine, ze dna jámy.“ (Pláč 3,54-55). Jedná se o metaforický jazyk, který vyjadřuje opuštěnost Bohem. Ani ve vidění, ani v následujícím zaslíbení nejde ani tak o skutečné vzkříšení, jako spíše o obraz pro nadcházející obnovu Božího lidu.

Slíbené otevřené hroby, hlásání nového ducha života a vitality slouží poselství národní obnovy. Izrael bude vzkříšen jako národ a vrátí se z vyhnanství do své země.

Co je v mém životě mrtvé a uschlé? Kde mi chybí dech a život? Zažívám někde, že mrtvé věci ožívají, že nejen kost nachází kost, ale že se dech života stává hmatatelným?

Obnova duchem

Tak praví Pán, Hospodin, těmto kostem: Vdechnu vám dech života a znovu ožijete. Dám na vás zase šlachy, přikryji vás masem, potáhnu vás kůží, dám vám dech života a ožijete. Tak poznáte, že já jsem Hospodin.“ Prorokoval jsem tedy, jak mi bylo rozkázáno. Když jsem prorokoval, nastal hluk, veliké chrastění, kosti se spojovaly, jedna s druhou. Viděl jsem pak, jak se na nich objevily šlachy, vyrostlo maso, svrchu je potáhla kůže, ale nebyl v nich život. Potom mi řekl: „Prorokuj k dechu života, prorokuj, synu člověka, a řekni dechu života. Tak praví Pán, Hospodin: Přijď, dechu života, od čtyř větrů a věj na tyto zabité, ať

ožijí!“ Když jsem prorokoval, jak mi poručil, vešel do nich dech života, ožili a postavili se na nohy – byl to velmi veliký zástup. (Ez 37, 5-10)

Zde je popsáno, co tvoří lidskou bytost: šlachy se tvoří na kostech, maso je obklopuje a kůže tvoří celek lidského těla. Ezechiel prožívá tento zázrak nového stvoření jako divák a uvědomuje si, že chybí ruach, životodárný prvek. Je třeba ho přivolat na druhý pokus. Skutečnost, že ruach, životní princip stvoření, pochází ze čtyř větrů, ukazuje, že život naděje, a tedy vykročení z katastrofy, vyžaduje obnovu těla a ducha v celé jeho rozmanitosti. Čtyři větry symbolizují čtyři světové strany kompasu a tři zvolání (Přijď ze čtyř větrů / dýchej na tyto zabitě / ať ožijí) ve svém součtu 7 znázorňují celistvost, plnost a úplnost.

V Ez 37 se Ruach ukazuje jako vítr, jako život (=duch) a Boží duch. Je to duch, který pomáhá „povstat“, který otevírá hroby a vyhání kosti z hrobů. Boží dar, duch, však nejen umožňuje nový život, ale vede také k novému společenství se samotným Bohem (v. 14) a umožňuje poznání Boha (v. 6, 13, 14). Ve Starém zákoně je Boží Ruach životodárná, život udržující stvořitelská síla Boží. Působí ve vesmíru a v dějinách jako spásná síla a slibuje nový, definitivní život pro jednotlivce ve společenství.

Boží duch se ukazuje jako duch života, který posiluje novou schopnost navazovat vztahy. Tím, že člověk umírá s Kristem, vstává z mrtvých a skrze ducha přijímá nový život, stává se článkem Kristova těla, jehož život a jednotu přináší duch (1 Kor 12,13). Umožnění společenství a komunikace patří k podstatě ducha. Jako životní síla darovaná Bohem je duch darem, který uschopňuje a povzbuzuje k činnosti, s nemalým potenciálem osvobození (Gal 4,5-7).

Nadšení, nový duch, živý duch, duch Boží, Boží duch mezi lidmi, dech života, dech Boží; „Tehdy uhnětl Hospodin Bůh člověka z prachu hlíny a vdechl do jeho nozder dech života, a tak se stal člověk živou bytostí. (Gn 2,7) „Nevíte, že jste Božím chrámem a že ve vás bydlí Boží duch?“ (1 Kor 3,16). Nové začátky, život ze smrti, rození, stávání se (růst), jaro, vzcházející semínko... „Když sešleš svého ducha jsou stvoření, a obnovuješ tvář země.“ (Ž 104,30). Boží duch jako planoucí oheň žhne a hřeje, hoří, spaluje, šíří se. Boží duch jako vítr, hukot, bouře, duch, který vše uvádí do pohybu, mění, otrásá, láme, co je prohnílé. „Vítr vane, kam chce; slyšíš, jak hučí, ale nevíš, odkud přichází a kam jde. Tak je to s každým, kdo se narodil z ducha.“ (Jan 3,8). Boží duch, svěží jako zurčící voda, probouzí k životu, přivádí k rozkvětu pouští, přináší plody země. „Vyleji vodu na žíznivou půdu, potoky na vyprahlou zemi. Vyleji svého ducha na tvé děti a své požehnání na tvé potomstvo. Vyraší mezi trávou jako vrboví podél tekoucích vod.“ (Iz 44,3). Boží duch jako brána, která se otevírá, jako průlom ve zdi. Boží duch nás uvádí do pohybu, staví nás na cestu, dává odvahu k novým krokům, Boží duch dává nové srdce. „Dám vám nové srdce, vložím do vás nového ducha, odejmu z vašeho těla srdce kamenné a dám vám srdce z masa. Vložím do vás svého ducha a způsobím, že budete žít podle mých zákonů, zachovávat má přikázání a plnit je.“ (Ez 36,26-27). Boží duch – náš společný střed, jeden pro druhého a jeden s druhým, společenství – církev, Židé a pohané, mladí a starí, chudí a bohatí, předávání a dávání, naslouchání a porozumění, jednota: „V té době jste žili bez Krista, nepatřili jste k izraelskému národnímu společenství, neměli jste účast v úmluvách, (které s sebou nesly) zaslíbení, byli jste bez naděje, a žili jste bez Boha na světě. Nyní však, protože jste spojeni s Kristem Ježíšem, vy, kteří jste kdysi byli vzdálení, stali jste se blízkými Kristovou krví. Jen on je náš pokoj: obě dvě části (židy i pohany) spojil v jedno a zboural přehradu, která je dělila, když na svém těle zrušil (příčinu) nepřátelství, která (záležela) v Zákoně s jeho příkazy a ustanoveními. Tak vytvořil ve své osobě z těchto dvou (částí) jediného nového člověka, a tím zjednal pokoj. (Ef 2, 12-15)

Boží duch mění a obnovuje můj život, dává mi vidět mnohé věci nově a nově je objevovat. Kde vidím takové nové věci? Mění se něco, když se o to dělím s ostatními lidmi? Důvěřovat Božímu duchu a vytvářet pro něj prostor ve svém životě – to je naše stálá výzva.

Návrat naděje

Pak mi řekl: „Synu člověka, tyto kosti, to je celý Izraelův dům. Stále jen říkají: Uschly naše kosti, zhynula naše naděje, veta je po nás! Proto prorokuj a řekni jim: Tak praví Pán, Hospodin: Hle, já otevřu vaše hroby, vyvedu vás z nich, můj lide, a přivedu vás do izraelské země. Tu poznáte, že já jsem Hospodin, až otevřu vaše hroby a vyvedu vás ven, můj lide! Vdechnu vám svého ducha a ožijete, usídlím vás ve vaší zemi, a tak poznáte, že já, Hospodin, jsem to řekl a vykonal“ – praví Hospodin. (Ez 37, 11-14)

Ezechiel 37 obsahuje velkou metaforickou kvalitu s velkým potenciálem, takže vize vzkříšení kostí mohla a může být v průběhu staletí přenesena na nejrůznější životní situace a na překonání smrti. Je to vize, která si zachovává svůj význam napříč staletími a může rozvinout svůj potenciál naděje v bezpočtu dalších situací. Je to vize s trvalou silou, která se uplatňuje napříč všemi dobami a ve všech životních situacích, povzbuzuje nás k bližšímu pohledu a umožňuje nový život prostřednictvím Božího slova.

Suché kosti symbolizovaly „první smrt“ – vnitřní smrt, která se projevuje strachem, apatií a beznadějí – jako ztrátu Boha. Přesně to se stalo Adamovi a Evě po pádu: jejich těla byla živá, ale oddělená od Boha. Jedině Boží duch může znovu dát skutečný život. Existuje však také „druhá smrt“, která je často chápána jako věčné zatracení, ale může být vnímána také jako biologická smrt. Ti, kdo již překonali první smrt – tj. strach, sobectví a iluzi kontroly –, budou čelit druhé smrti beze strachu, s důvěrou v Boha. Ezechielovo vidění nás učí, že vzkříšení začíná nyní: Bůh nečeká, až zemřeme, aby nám dal věčný život; nabízí nám ho v přítomnosti, když přijímáme jeho ducha. Skutečná otázka zní: chceme zůstat suchými kostmi, nebo se nechat obnovit pravým životem? (podle R. Pasoliniho)

„Doufat znamená vychutnávat zázrak,“ píše papež František. „Ve skutečnosti naděje není jen projevem optimismu.“ „Ne, doufat znamená čekat na něco, co nám již bylo dáno: spása ve věčné a nekonečné Boží lásce.“ Tato láska je „závěsem, na němž stojí svět navzdory všem špatnostem a hanebnostem způsobeným našimi hříchy. Doufat tedy znamená přijmout tento dar, který nám Bůh každý den dává. Doufat znamená vychutnávat zázrak toho, že jsme milováni, hledáni a chtěni Bohem, který se neuzavřel ve svém neproniknutelném nebi, ale stal se tělem a krví, dějinami a dny, aby sdílel náš úděl.“ „Naděje nám otevírá nepředstavitelné obzory.“

Mysterium paschale – velikonoční tajemství, tajemství vzkříšení přináší změnu moci – ze smrti na život. Nachází se všude tam, kde lidé nedobrovolně zakoušejí nějakou formu chudoby a stávají se oběťmi. Oběti trpí něčím, co nechtějí, protože je to zraňuje a bolí. Hrozí jim, že se dostanou do začarovaného kruhu násilí – násilí vůči sobě i druhým. Vzkříšení se tomu brání. Proto velikonoční umění znamená žít odolně vůči moci smrti. Vytrvale se zaměřovat na ta znamení naděje, s nimiž se může změna moci uskutečnit „Naděje je zaseta do našich srdcí“ – to je jádro velikonoční víry. „A naděje neklame, neboť Boží láska je vylita do našich srdcí skrze Ducha svatého, který nám byl dán“. (Řím 5,5) Ti, kdo věří ve vzkříšení a

chtějí ho praktikovat jako umění života, zaměřují svou pozornost na tento bod obratu: na zázrak proměny. Největším zázrakem života je uzdravení zranění, zázrak proměny ze smrti v život. Proměňuje bezmocné oběti v inspirující svědky vzkříšení. Vzkříšení, změna, přeměna, proměna, metamorfóza proto hrají v Novém zákoně ústřední roli. V listu Římanům 12,2 Pavel apeluje: „A nepřizpůsobujte se už tomuto světu, ale změňte se a obnovte svoje smýšlení.“ Pavel zde používá slovo „metamorfóza“, aby bylo jasné, že jde o radikální proměnu. Nechme se proměnit, podstupme riziko metam